

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ СПАДКОЄМЦЯМИ ПРАВА НА ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

RELEVANT ASPECTS OF EXERCISING THE RIGHT TO ACCEPT SUCCESSION BY LAWFUL HEIRS IN TERMS OF THE MARTIAL LAW

Кухарев О.Є., д.ю.н., професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Харківський національний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей здійснення спадкоємцями права на прийняття спадщини в умовах воєнного стану. У роботі охарактеризовано зміну строку для прийняття спадщини шляхом його продовження. Окрема увага приділена дії у часі норми постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» стосовно продовження строку для прийняття спадщини. Наголошено, що удосконалення порядку прийняття спадщини можливе лише шляхом внесення відповідних змін до ЦК України. Визначена процедура заведення спадкової справи в умовах воєнного стану будь-яким нотаріусом України, незалежно від місця відкриття спадщини. При цьому підкреслено, що видати свідоцтво про право на спадщину може нотаріус лише за місцем відкриття спадщини.

Обґрунтовано, що строк для прийняття спадщини обчислюється в порядку, визначеному у ст. 1270 ЦК України, урахуовуючи спеціальний характер окресленої норми стосовно ст. 253 ЦК України, а також специфіки спадкових правовідносин і значення часу відкриття спадщини для їх динаміки. Тому день смерті спадкодавця (оголошення його померлим) вважатиметься першим днем строку для прийняття спадщини. Отже спадкоємець може прийняти спадщину шляхом подання відповідної заяви нотаріусу або посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування як упродовж шести місяців з часу відкриття спадщини, так і безпосередньо в день смерті спадкодавця.

Сформульовано висновок про необхідність додаткового правового регулювання питань, пов'язаних із визначенням місця відкриття спадщини в умовах воєнного стану. З цією метою запропоновано внести зміни до ст. 1221 ЦК України або до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» стосовно поширення спеціального порядку визначення місця відкриття спадщини за принципом подання першої заяви будь-якому нотаріусу України на час дії воєнного стану.

Ключові слова: спадкування, прийняття спадщини, строк для прийняття спадщини, здійснення права на прийняття спадщини, вплив війни на спадкове право.

The article is focused on clarifying specific features of exercising the right to accept succession by lawful heirs in terms of the martial law. The author of the paper has analyzed the change of the term for the acceptance of succession through its extension. Particular attention has been paid to the operation of the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of notary in terms of the martial law" in time regarding the extension of the term for the acceptance of succession. It has been emphasized that improvement of the procedure for the acceptance of succession is possible only by making appropriate amendments to the Civil Code. Besides, the author has characterized the simplification of the procedure for initiating a succession case by any notary of Ukraine regardless of the place of initiating the succession. At the same time, it has been emphasized that a notary can issue a certificate of the right to succession only at the place of initiating succession.

It has been substantiated that the term for the acceptance of succession is calculated in accordance with the procedure specified in the Art. 1270 of the Civil Code, taking into account the special nature of the outlined norm in relation to the Art. 253 of the Civil Code, as well as the specifics of inheritance legal relations and the importance of the time of initiating succession for their dynamics. Therefore, the day of the ancestor's death (declaration of his death) will be considered the first day of the term to accept succession.

The author has formulated conclusion on the need for additional legal regulation of issues related to the definition of the place of initiating succession in terms of the martial law. For this purpose, it has been suggested to amend the Art. 1221 of the Civil Code or the Law of Ukraine "On the Legal Regime of the Martial Law" regarding the extension of the special procedure for determining the place of initiating succession based on the principle of submitting the first application to any notary of Ukraine in terms of the martial law. Therefore, the lawful heir can accept succession by submitting a corresponding application to a notary public or an official of the relevant local self-government agency both within six months from the time of initiating succession and directly on the day of the ancestor's death.

Key words: succession, acceptance of succession, term for the acceptance of succession, exercise of the right to accept succession, influence of war on the right of inheritance.

Постановка проблеми. Запровадження в Україні воєнного стану, без сумніву, вплинуло на всі сфери суспільних відносин, включаючи спадкування. У цей період нагальними стають питання, які раніше мали лише теоретичне значення.

Зокрема, війна та тимчасова окупація окремих територій України ворогом суттєво впливають на здійснення особами своїх прав у сфері спадкового права. Йдеться, передусім, про істотні перешкоди в реалізації права на прийняття спадщини. Через це держава має ефективно та своєчасно реагувати на такі виклики з метою захисту прав та інтересів суб'єктів, а також забезпечення стабільності майнового обороту. Не викликає сумніву, що війна є істотним дестабілізуючим фактором динаміки майнових відносин. Тому завданням правової доктрини у цей надзвичайно складний для держави період є розроблення ефективних механізмів здійснення суб'єктами своїх спадкових прав для їх подальшого нормативного впровадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання здійснення спадкоємцями права на прийняття спадщини

в умовах воєнного стану не виступало предметом окремих наукових досліджень у сучасній цивілістиці. Останнім часом опубліковано низку робіт, в яких висвітлюються загальні питання впливу війни на цивільні правовідносини [1], [2], [3], однак їх автори взагалі не торкаються проблематики спадкового права.

Водночас слід вказати на спеціальну статтю О. П. Печеного «Війна як фактор впливу на спадкові правовідносини», в якій вирішуються проблеми застосування спадкового законодавства в умовах воєнних реалій, переважно в контексті визначення судом додаткового строку для прийняття спадщини [4].

Крім того, окремі аспекти захисту прав громадян в умовах воєнного часу висвітлено в публікації О. О. Кармази [5].

У цьому аспекті доцільно згадати роботу, присвячену питанням цивільного і трудового права під час війни, опубліковану у 1944 р. Як відзначається у згаданій праці, не позбавленої, звісно, ідеологічного забарвлення, властивого для публікацій радянської доби, війна й оку-

пація території держави ворогом впливає на відносини власності, зобов'язальні відносини та цивільно-правову відповідальність і підстави звільнення від неї, безвісну відсутність і порядок спадкування. У сфері спадкових правовідносин виникає питання про юридичну кваліфікацію строку прийняття спадщини й можливості його зупинення внаслідок обставин воєнного часу. Причому зупинення строку викликає не війна сама по собі, а ті чи інші обставини, викликані війною, які перешкоджають реалізації права шляхом подання заяви тощо [6, с. 3].

Таким чином, аналіз стану дослідження проблеми, що є предметом розгляду статті, вказує на недостатній рівень вивченості питань, пов'язаних із прийняттям спадщини під час воєнної агресії.

Метою даної статті є виявлення особливостей здійснення особами права на прийняття спадщини в умовах воєнного стану.

Основний матеріал дослідження. Незважаючи на введення в Україні воєнного стану, для набуття права на спадщину особа повинна прийняти її в порядку, визначеному законодавством. З моменту відкриття спадщини спадкоємці лише набувають права прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття. І тільки прийнявши спадщину, особа стає універсальним правонаступником прав та обов'язків померлого. Як вказував свого часу Г. Ф. Шершеневич, особа, яка має право на спадкування, з моменту відкриття спадщини ще не може вважатися суб'єктом тих відносин, в яких перебував спадкодавець. Вона ще не має ані права власності, ані права вимоги, ані заставного права і жодного іншого з тих прав, що належали спадкодавцю. Для того ж щоб стати суб'єктом прав та обов'язків, спадкоємцю необхідно прийняти спадщину [7, с. 405]. Невипадково у правовій доктрині акцентували увагу на подвійному значенні поняття «спадкоємець»: спадкоємець, закликаний до спадкування, – це можливий правонаступник спадкодавця, а спадкоємець, який прийняв спадщину, – дійсний правонаступник спадкодавця [8, с. 191].

Проте в частині строку здійснення досліджуваного права були внесені зміни. Так, згідно з п. 3 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28.02.2022 р. № 164, перебіг строку для прийняття спадщини або відмови від її прийняття зупиняється на час дії воєнного стану, але не більше ніж на чотири місяці. Свідомо про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення строку для прийняття спадщини.

Причому в початковій редакції вказаної постанови Кабінету Міністрів України взагалі не містилося застереження стосовно строків прийняття спадщини. У подальшому, а саме 06.03.2022 р., до постанови були внесені зміни, згідно з якими на час дії воєнного стану перебіг строку для прийняття спадщини зупиняється. І лише 24.06.2022 р. пункт 3 постанови був викладений у чинній редакції.

Окремо слід звернути увагу на дію в часі положення п. 3 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» в редакції 06.03.2022 р. Зважаючи на дату набрання ним чинності, воно застосовується лише до спадщини, яка відкрилася з 06.03.2022 р. Тобто в період з початку воєнної агресії та до набрання чинності аналізованої норми застосовуються строки для прийняття спадщини, передбачені в Цивільному кодексі України (далі за текстом – ЦК). А це зумовлює ситуацію правової невизначеності відносин спадкування.

Такий же стан правової невизначеності та нестабільності породжує остання редакція п. 3 постанови, яка набрала чинності 29.06.2022 р. і якою встановлено, що перебіг строку для прийняття спадщини зупиняється на час дії воєнного стану, але не більше ніж на чотири місяці. Тобто додатковий чотиримісячний строк слід обчислювати з 29.06.2022 р., а це суперечить змісту окресленої норми.

Крім того, не з'ясованим повною мірою залишається питання обчислення строку для прийняття спадщини, якщо спадщина відкрилася з 06.03.2022 р. по 28.06.2022 р., зважаючи на положення ст. 58 Конституції України, згідно з яким закони та інші нормативні акти не мають зворотної сили у часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Позицію щодо незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів неодноразово висловлював Конституційний Суд України. Так, згідно з висновками щодо тлумачення змісту ст. 58 Конституції України, викладеними у рішеннях Конституційного Суду України від 13.05.1997 р. № 1-зп, від 09.02.1999 р. № 1-рп/99, від 13.03.2012 р. № 6-рп/2012, закони та інші нормативно-правові акти поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набуття законами чи іншими нормативно-правовими актами чинності; дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється із втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце; дія закону та іншого нормативно-правового акта не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися до набрання чинності цим законом або іншим нормативно-правовим актом.

Конституційний Суд України також висловив позицію, згідно з якою закріплення принципу незворотності дії нормативно-правового акта у часі на конституційному рівні є гарантією стабільності суспільних відносин, у тому числі відносин між державою і громадянами, породжуючи у громадян впевненість у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього закону чи іншого нормативно-правового акта (рішення Конституційного Суду України від 13.05.1997 р. № 1-зп).

Стосовно спадщини, яка відкрилася з 29.06.2022 р., можна припустити, що строк для її прийняття продовжений на чотири місяці та складає десять місяців з дня смерті особи. Утім окреслене положення викладене суперечливо та чітко не закріплює порядку обчислення строків.

Встановлення постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» інших строків для прийняття спадщини суттєво змінює відповідну процедуру, передбачену у книзі 6 ЦК. При цьому у ч. 4 ст. 4 ЦК міститься спеціальне застереження, згідно з яким, якщо постанова Кабінету Міністрів України суперечить положенням цього Кодексу або іншому закону, застосовуються відповідні положення цього Кодексу або іншого закону. Привертає увагу й та обставина, що, як випливає навіть з назви, Кабінет Міністрів України поширив свою постанову лише на сферу нотаріату. А це, своєю чергою, ставить під сумнів її застосування судами під час розгляду справ у спорах, що виникають зі спадкових правовідносин.

Примітно, що Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 р. були внесені зміни до Прикінцевих та перехідних положень ЦК стосовно звільнення позичальника від відповідальності за прострочення (невиконання, часткове виконання) зобов'язання, а також продовження строків позовної давності. Через це видається нелогічним, що зміни до книги 6 ЦК «Спадкове право» фактично оформлюються постановою Кабінету Міністрів України. На нашу думку, такий підхід призведе до складнощів у практиці застосування спадкового законодавства.

Окремої уваги потребує з'ясування порядку обчислення строку для прийняття спадщини. За загальним правилом ст. 1270 ЦК для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини.

Причому питання початку перебігу строку для прийняття спадщини є дискусійним у правовій доктрині. З цього приводу можна виокремити дві позиції.

Прихильники першої позиції вважають, що строк для прийняття спадщини обчислюється з урахуванням змісту спеціальної норми – ст. 1270 ЦК з дня смерті спадкодавця або з дня, з якого він оголошується померлим. Тобто день смерті особи вважається першим днем такого строку [9, с. 90], [10, с. 91].

Інші учені стверджують, що при визначенні початку перебігу строку для прийняття спадщини має застосовуватися загальне положення ст. 253 ЦК: перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язаний його початок. Отже першим днем строку для прийняття спадщини є наступний після смерті спадкодавця день [11, с. 235], [12, с. 144]. Як стверджує З. В. Ромовська, норму ч. 1 ст. 1270 ЦК не можна вважати спеціальною, адже в спеціальній нормі відхід від загального правила повинен мати хоча б якийсь теоретичне чи практичне пояснення [13, с. 38].

У постанові Верховного Суду від 16.06.2021 р. наголошується, що строк для прийняття спадщини має обчислюватися з наступного дня після дня смерті особи або оголошення її померлою. Ця правова позиція обґрунтовується тим, що перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язаний його початок. Тобто день, в якому безпосередньо мав місце момент початку перебігу строку, при обчисленні останнього не враховується; положення ст. 253 ЦК поширюються й на інші випадки встановлення початку перебігу строків. В окремих положеннях ЦК міститься правило про визначення перебігу строку «від дня» або «з часу», а не «від наступного дня». Такий прийом законодавчої техніки законодавець застосував, керуючись принципом економії нормативного матеріалу, проте він жодним чином не змінює загального правила, передбаченого в ст. 253 ЦК [14].

Наведена правова позиція застосовується і судами нижчих інстанцій [15].

На нашу думку, при вирішенні питання про початок перебігу строку для прийняття спадщини слід керуватися тим, що ст. 1270 ЦК є спеціальною нормою у відповідних правовідносинах стосовно ст. 253 ЦК як норми загальної.

З урахуванням структури чинного ЦК загальні норми цивільного права можуть бути визначені як норми, що складають загальні положення цивільного права, які поширюються на всі цивільні відносини, та норми, що складають загальні положення окремих підгалузей та інститутів цивільного права, що поширюються на відповідні види (підвиди), окремі групи цивільних відносин. Спеціальні ж норми цивільного права, що є результатом галузевої та функціональної спеціалізації, встановлюються з метою конкретизації та деталізації, врахування своєрідності та особливості певного виду (підвиду), окремих груп цивільних відносин [16, с. 173].

Ураховуючи спеціальний характер ст. 1270 ЦК, саме її положення необхідно застосовувати при регулюванні правовідносин, що виникають у зв'язку з прийняттям спадщини спадкоємцями. Тобто першим днем досліджуваного строку вважатиметься день смерті спадкодавця або день, з якого він оголошується померлим. Такий підхід можна пояснити специфікою спадкових правовідносин і тим правовим значенням, яке має для їх динаміки час відкриття спадщини. Зокрема, до моменту відкриття спадщини «прив'язуються» важливі для спадкового права обставини:

1) право на спадкування виникає в день відкриття спадщини (ч. 3 ст. 1223 ЦК);

2) умова, визначена в заповіті, має існувати на час відкриття спадщини. (ч. 1 ст. 1242 ЦК);

3) чинність заповіту щодо складу спадщини встановлюється на момент відкриття спадщини (ч. 4 ст. 1236 ЦК);

4) незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини (ч. 5 ст. 1268 ЦК).

Крім того, текстуальне закріплення у ч. 1 ст. 1270 ЦК початку перебігу строку для прийняття спадщини пов'язане саме з часом її відкриття. Причому цей прийом законодавчої техніки важко пояснити принципом економії нормативного матеріалу, адже він чітко визначає особливий порядок обчислення строку у сфері спадкового права. Якщо право на спадкування в силу припису ч. 3 ст. 1223 ЦК виникає в особі у день відкриття спадщини, то не викликає сумніву, що саме цей момент є початковою точкою відліку строку для прийняття спадщини. Тому спадкоємець може прийняти спадщину шляхом подання відповідної заяви нотаріусу або посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування як упродовж шести місяців з часу відкриття спадщини, так і безпосередньо в день смерті спадкодавця.

Крім того, в умовах воєнного стану спрощена процедура заведення спадкової справи. Так, наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату» від 11.03.2022 р. № 1118/5 визначено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану спадкова справа заводиться за зверненням заявника будь-яким нотаріусом України, незалежно від місця відкриття спадщини. За відсутності доступу до Спадкового реєстру нотаріус заводить спадкову справу без використання цього реєстру та перевіряє наявність заведеної спадкової справи, спадкового договору, заповіту протягом п'яти робочих днів з дня відновлення такого доступу. Водночас нотаріусам забороняється видача свідоцтва про право на спадщину у спадковій справі, заведеної без використання Спадкового реєстру, до її реєстрації у Спадковому реєстрі.

Тобто в умовах воєнного стану особа може звернутися із заявою про прийняття спадщини до будь-якого нотаріуса в регіоні України, де вона тимчасово перебуває або вимушено переселилася.

В Інформаційному листі Нотаріальної палати України «Щодо провадження по спадкових справах, заведених не за місцем відкриття спадщини в умовах воєнного стану» від 29.08.2022 р. роз'яснено, що по спадковій справі, заведеної не за місцем відкриття спадщини, нотаріус, який її завів, позбавлений можливості видати спадкоємцю свідоцтво про право на спадщину [17].

Такий підхід Нотаріальної палати України зумовлений, очевидно, положенням ст. 66 Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р., за змістом якого на майно, що переходить в порядку спадкування до спадкоємців, нотаріусом або в сільських населених пунктах – посадовою особою органу місцевого самоврядування, яка вчиняє нотаріальні дії, *за місцем відкриття спадщини видається свідоцтво про право на спадщину*.

Спадкова справа, заведена в умовах воєнного або надзвичайного стану не за місцем відкриття спадщини, передається нотаріусу за місцем її відкриття згідно з пп. 2.7 п. 2 гл. 10 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та розд. IV Правил нотаріального діловодства. При цьому не має значення, настав строк видачі свідоцтва про право на спадщину, встановлений ст. 1298 ЦК України, чи перебіг цього строку ще триває.

Потребують додаткового правового регулювання питання, пов'язані з визначенням місця відкриття спадщини в умовах воєнного стану. Так, за правилом ст. 1221 ЦК, місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна.

Однак в умовах воєнного стану необхідно враховувати об'єктивну неможливість здійснювати прив'язку певних цивільних відносин до місця проживання фізичної особи.

При цьому в особливих випадках місце відкриття спадщини встановлюється законом (ч. 3 ст. 1221 ЦК). Зокрема, відповідно до ст. 11¹ Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р., у разі, якщо останнім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, а нерухоме майно або основна його частина, у разі відсутності нерухомого майна – основна частина рухомого майна знаходиться на тимчасово окупованій території, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів.

Дія цього Закону України поширюється на тимчасово окуповані території України – частину території України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють фактичний контроль або в межах яких збройні формування Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль з метою встановлення окупаційної адміністрації Російської Федерації (ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»).

Тож Закон не розповсюджується на території проведення бойових дій, а також населені пункти, в яких нотаріуси не здійснюють свої повноваження через воєнну агресію. А це унеможливає застосування ст. 11¹ у разі, якщо останнім місцем проживання (місцезнаходження

нерухомого майна або основної його частини) спадкодавця є саме такі території. Наведена проблема може бути вирішена лише на законодавчому рівні шляхом внесення відповідних змін до ст. 1221 ЦК або до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. та поширення в період воєнного стану спеціального порядку визначення місця відкриття спадщини за принципом подання першої заяви будь-якому нотаріусу України.

Висновки. Запровадження в Україні воєнного стану істотно вплинуло на здійснення спадкоємцями права на прийняття спадщини. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28.02.2022 р. № 164 змінено строк для прийняття спадщини шляхом його продовження. Однак такий підхід видається спірним, зважаючи на припис ч. 4 ст. 4 ЦК та сферу застосування цієї постанови. Через це удосконалення порядку здійснення особами своїх прав у сфері спадкового права можливо лише шляхом внесення відповідних змін до ЦК. Крім того, наказом Міністерства юстиції України спрощено процедура заведення спадкової справи – в умовах воєнного або надзвичайного стану вона заводиться за зверненням заявника будь-яким нотаріусом України, незалежно від місця відкриття спадщини.

Строк для прийняття спадщини обчислюється в порядку, визначеному у ст. 1270 ЦК, урахуваючи спеціальний характер окресленої норми стосовно ст. 253 ЦК, а також специфіки спадкових правовідносин і значення часу відкриття спадщини для їх динаміки. Тому день смерті спадкодавця (оголошення його померлим) вважається першим днем строку для прийняття спадщини.

Потребують додаткового правового регулювання питання, пов'язані з визначенням місця відкриття спадщини в умовах воєнного стану. З цією метою доцільно внести зміни до ст. 1221 ЦК або до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» стосовно поширення в період воєнного стану спеціального порядку визначення місця відкриття спадщини за принципом подання першої заяви будь-якому нотаріусу України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочина О. С., Болдирева В. М. Вплив воєнного стану на цивільні правовідносини. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 53-58.
2. Омельчук О. С. Перешкоди в реалізації цивільних прав у мовах воєнного стану та шляхи пошуку компромісу публічних та приватних інтересів. *Часопис цивілістики*. 2022. Вип. 45. С. 18-22.
3. Спесивцев Д. Концептуальні проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах війни : монографія. Луцьк : Завжди Поруч, 2022. 248 с.
4. Печений О. П. Війна як фактор впливу на спадкові правовідносини. *Юридичний вісник України*. 2022. № 12-15. С. 18, 19.
5. Кармаза О. О. Захист спадкових прав громадян в умовах воєнного стану: проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Реалізація та захист цивільних прав в умовах воєнного стану. Матвеевські цивілістичні читання*. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. Київ, 14 жовт. 2022 р. / В. В. Цюра, В. О. Бажанов, Б. С. Щербина, Д. В. Кравчук та ін.; відп. ред. В. В. Цюра. Київ, 2022. С. 66-69.
6. Вопросы гражданского и трудового права периода Великой Отечественной войны / под ред. И. Т. Голякова, редколлегия: С. Н. Браутус, Е. А. Флейшиц // Ученые записки ВШУОН. Вып. III. Москва : Госюриздат, 1944.
7. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 2. Москва : Статут, 2005. 462 с.
8. Антимонов Б. С., Граве К. А. Советское наследственное право. Москва : Госюриздат, 1955. 264 с.
9. Чуловський В. А. Строки та терміни у спадковому праві України. *Науковий вісник публічного та приватного права України*. 2018. Вип. 2. С. 88-92.
10. Юніна М. П., Рец В. В. Порядок обчислення та застосування строків здійснення спадкових прав. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 91.
11. Печений О. П. Спадкове право. Харків : Фактор, 2012. 368 с.
12. Фомічова Н. В. Визначення строків у спадковому праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 33. С. 143-148.
13. Спадкове право: кризь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2021. 536 с.
14. Постанова Верховного Суду від 16 червня 2021 р., судова справа № 554/4741/19, провадження № 61-7013ск20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97903488> (дата звернення: 15.11.2022).
15. Рішення Новокаховського міського суду Херсонської області від 16 липня 2021 р., судова справа № 661/2242/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98353993> (дата звернення: 15.11.2022).
16. Погрібний С. Загальні та спеціальні норми в цивільному (приватному) праві України. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 166-177.
17. Щодо провадження по спадкових справах, заведених не за місцем відкриття спадщини в умовах воєнного стану : інформаційний лист Нотаріальної палати України від 29.08.2022 р. URL: <https://npu.ua/news/spadk-spr/> (дата звернення: 15.11.2022).